

Zrod žánrů kupeckého patriciátu z ústního rybářského folkloru (Žánrová evoluce rybářského folkloru)

Do uralskoaltajského komplexu patří i turkoidní a tungusoidní kmeny, jež sídlily u vodních cest a před lovem dávaly přednost nomádkému rybářství. Z jejich etnické větve vyrostla pelasgoidní, tungusoidní a turkoidní slovesnost a specifický **rybářský folklór**. Jeho ráz vycházel z podobností s kmeny asijských lovců daných společnými kořeny v paleolitických úštěpových kulturách. Asijští rybáři vyhledávali v zimě jeskynní obydlí v blízkosti vod, ale v letním období táhli za rybami v stanových tyčových přístřešcích, které Tungusové nazývají *čumy* a uto-aztécké kmeny *tepees*. Stavěli je na březích z dlouhých tyčí spletených nahoře do kříže a svázaných lýkovým motouzem. Když se *tepee* změnilo v stálé obydlí, dlouhé tyče zesílily v kůly zatloukané do dna jezer a toků. Na nich stála dřevěná rampa a na ní dvoupatrový přístřešek. Dole se stolovalo, nahoře spalo. Rybolov doplňoval lov drobné zvěře a později chov koz. Místo bodných zbraní (kopí, oštěp) lovců velké zvěře se používaly vrhací nože a sečné zbraně. Vsazováním mikrolitických pazourků do spárů ve zvířecí kosti předjímalý tureckou šavli.

Později se tato jezerní kolová architektura přeměnila v sloupové paláce klasické doby. Když se přežily kyklopské hradní stavby mykénskému typu, začal řeckému světu vládnout kupecký patriciát, měštští kupci a bankéři pocházející z rodin dávných mořeplavců a pirátů. Stará aristokracie si od nich půjčovala peníze, ale přišla na buben, zchudla a na její místo nastoupili tyrani obývající sloupové paláce. Novou obrodu sloupových paláců přinesl klasicismus v architektuře 17. století, jasný signál, že místo hradní šlechty se opět dere ke slovu zámožný měštský patriciát. Kolové jezerní stavby ovšem představovaly jen jednu z vývojových větví stavitelství rybářských kmenů, část z nich se v Středozezemním moři specializovala na skalní útesová obydlí (*cliff-dwellings*). Hlubily si svislé šachty ve skalních útesech úžin a vyrážely z nich do útoku v člunech při pirátských přepadech.

S altajskými pastevci sblížoval jezerní a mořské rybáře i podobný typ patriarchální velkorodiny s patrilinéárním systémem dědictví z praotce na mladší bratry a ze strýců na nejstarší synovce (avunkulát). Jejich rodové poměry vystihoval typ patriarchálních pohádek, kde několik bratrů slouží věrně otci a přináší mu z výprav jako potěchu zázračné předměty. Bratři žili svorně pod otcovou střechou, opatrovali si manželky únosem a dělili se o ně v otcovském domě. Kradlí nevěsty jako Vikingové na svých dobovačných výpravách, a když zahynuli, dědili nevěstu mladší bratři. Jejich totemistická tabu se nelišila od loveckých, rozdíl byl jen v uctívání vodních duchů a oblud. Po smrti byla těla rybářů odvážena po řece na Charónově bárce do vzdálených

do hlubin, aby klesala do podsvětní říše Acherontu a jejich duše se proměnily v kámen (petrothanasie).

Nomádští rybáři neuctívali starce ani předky, nutili je poustevničit, odcházet v stáru do lesní samoty, anebo je jako Eskymáci vyložili na kru a nechali umřít hladem s troškou nejnütnější potrawy. Strach z mrtvých je nutil pohřbívát nebožtíky co nejdále od živých. Charónovy **vodní pohřby** (*hydrotafie*) souvisely s **vodními obětmi** (*hydrothysia*), jež kázaly vhodit rybářským bohům Hermovi, Apollónovi a Asklépiovi do kultovní studny zlatou či stříbrnou minci. U utoaztéckých rybářských kmenů se obětovaly panny a házely vodním božstvům zlaté cennosti do zvláštních obětních jezírek a studní (*tšenotes*).

Staré rybářské zkazky hovořily o strachu z vodních hadů, duchů, carů a čarodějů. Danajská a pelagická mytologie je později povýšila na bohy titány jako Kronos, starořecký bůh moří a vod Poseidón a předek říčních bohů Ókeanos. Asijské turkoidní národy vyznávaly **tengrismus**, altajský kult boha nebes Tengriho, otce boha nebes Ülgena a jeho bratra vládce podsvětí Erleg Hana. Prapůvodnost této víry dokládá kult kulturního hrdiny, jehož kmeny polynéských rybářů nazývají Tagaro či Tagalo. Byl to polynéský stvořitel, který slepil na moři svět z hrsti hlíny a naučil lidstvo civilizaci přes nástrahy svých hloupých a nemotorných bratrů. Dvě podoby jeho jména Tagaro či Tagalo se odvozují z původního základu Tengri jen s tím rozdílem, že mořské národy (*Sea Peoples*) si podržovaly rotacismus s *r*-sonantou a *r*-plurálem, kdežto původně jezerní kmeny tíhly k lambdacismu, *l*-plurálu a výslovnosti Tagalo s *l*-sonantou (v čínských análech se bůh Tengri píše *tcheng-li*). Celý Kosmos držel pohromadě Světový strom rozdělující světové strany na nebe, podsvětí, pozemský svět a říši vodních duchů.

Modlitby k Tengrimu byly ryty runovým písmem na kamenné stély. Po hunských nájezdech zůstaly v evropských zemích rozesety na vršcích jako tzv. „kamenné baby“ (z tureckého *baba* „otec“). U Kimmerů a Kimbrů měly tyto stély falomorfní podobu jako germánská modla *Irmisul*, starořecké hermovky *hermai* a Chammurapiho falomorfní milníky. Kult kamenů (**petrotheismus**) se zachoval v lamaismu i islámu uctívajícím posvátný kámen Kaaba v Mece. Podle Koránu ho postavil Ibrahim (Abraham), který zakoupil pro svůj (hebrejský) národ pozemek, na němž začal pochovávat své mrtvé ve vytesaných skalních hrobech (petrotafie). Islám se řadí s judaismem a křesťanstvím k vírám dualistického monotheismu vyznávajícího jednoho boha Alláha. Jeho protikladem byl démon zla a pán podsvětí Satan. Díky působení náboženského synkretismu jsou v dnešním islámu smíšeny prvky pasteveckého astrotheismu, rybářského petrotheismu i šíitského asketismu. Rozšíření islámu v Africe a Malajsií napovídá jeho popularitě mezi pastevcí a rybáři, kdežto zemědělské kmeny volí spíše křesťanství či šíitské vyznání.

Pro rybářskou slovesnost je příznačný říční, jezerní či přímořský životní ekotyp a víra v nadpřirozené bytosti obývající vodní říši. Díky pravidlům manželské exogamie byly dcery rodin unášeny vodními bytostmi (hadi, žraloci, krokodýli) do vodní říše. Tento elementární **rybářský totemismus** se postupně stupňoval rozvíjením nadpřirozených schopností únosců. Stopy **rybářského animismu** jsou patrné tam, kde se zoomorfni únosci se postupně měnili v duchy vod, řek a jezer. O **rybářský dynamismus** šlo tam, kde se hovořilo o hodnostních třídách bojovníků, o náčelnících vodních zvířat a mocných čarodějích šamanech. Někteří vodní duchové se dočkali potomků i v evropské mytologii jako bizarní figurky typu vodníka a hastrmana (něm. *Wassermann* či *Nix*, ruský *Vodovik* či *Vodnanoj*, slovinští *vodeni* a polský *Topielec*). Podle představ starých Slovanů jezdili vodníci na sumcích, lákali dívky na pentle rozvěšené na vrbách a věznili duše utopených pod pokličkou v hrnících.¹ S postupnou antropomorfizací totemů vodních zvířat kráčelo i jejich výraznější zduchovňování a hodnostní vyvyšování. Navíc se k původní rybářské orientaci přidávalo modernější mořeplavecké, kupecké a směnárnické živobyčí. V době klasické antiky se nové zaměření zrcadlilo v pracovních aktivitách boha Herma příbuzného kimmerským božstvům. Vedle mořeplavectví pěstoval námořní pirátství, obchod, cestování, poslíčkování, směnárnictví a pastevectví.

V evropské slovesnosti se dochovaly i pravzory rybářských zkazek. V známé ruské pohádce jsou koupající dívky zaskočeny hadem, jedna z nich podlehne jeho nátlaku a slíbí mu svoji ruku. Po čase novomanželé navštíví rodinu dceřiných rodičů, ale návštěva končí tragicky. Tchýně se nedokáže smířit se ztrátou dcery a v noci svého hadího zetě zavraždí.¹ V pohádce indiánského kmene Zuñi se dívky koupají v jezeře hada Kolowissiho, boha vod. Setkání náčelníkovy dcery s hadí obludou skončí námluvami. Had osloví dívčiny rodiče a prosí je, aby si ji mohl odvést jako choť do své vodní říše. V zkazce kmene Guaranů v Guayaně zvedne jedna z dívek koupajících se v jezeře nějaké plovoucí dřevo či trám. Trám oživne a promění se ve vodního ducha. Duch byl začarován do trámu tak dlouho, dokud jej nějaká dívka nevyvobodí ze zakletí.²

Klasické Řecko a renesanční Evropa pozdravily středozevní „mořské národy“ (*Sea Peoples*) v nové historické podobě. Jejich rod titánů vládl Řecku za panování Pelasgů a Danajců, ale *titanomachia*, desetiletá válka s Diovým pokolením Olympšťanů, je svrhla do záhuby. Na Spartě si jejich rody udržely zčásti moc splýváním s dórskou aristokracií, ale jejich hlavní rozkvět nastal až v časech vyhánění aristokratů bohatými kupci. Díky obchodu a mořeplavectví

¹ Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha 1990, p. 114-5.

¹ MacCulloch, J. A.: *The Childhood of Fiction*. London 1905, p. 257-8.

² MacCulloch, J. A.: *Op. cit.*, p. 258-9.

zbohatli natolik, že převzali vládu jako zámožní směnárníci tyraní. Podobná situace nastala v době renesance, kdy stará šlechta opouštěla nedostupné skalní hrady a půjčovala si od městského kupeckého patriciátu peníze na koupi přepychových zámků a letohrádků. V klasických Athénách, Dantově Florencii, restaurační Anglii i na versailleském zámku Ludvíka XIV. se nástup kupeckého patriciátu projevil návratem módy starořecké sloupové architektury.

Piscimorfní folklor – většina pravěkých rybářských kmenů se rekrutovala z aurignackých, pelasgoidních, magdalénských a maglemoských kultur a doplňovala rybí stravu lovem antilop, sobů a dalších ovikapridů; pěstovala exogamní patrilokální manželství s únosem cizích nevěst do skalních příbytků manželova otcovského rodu; věřila ve svůj původ z ryb, plazů a obojživelníků a uctívala kruhovým obcházením posvátné skály (petrotheismus); vyznávala posmrtnou transmigraci duší v naději, že prožije další život v rybovitě podobě.

Totemistická rybářská zkazka – poříční zvířecí druhy loví jiné zvířecí druhy, ale ušetří před zabitím zvířecí ženu, kterou si přivedou domů jako manželku.

Rybářská namlouvací zkazka – rybář potká na lovu cizí žabí či rybí dívku a unese ji násilím do svého tábora; jejich manželský život ale je zhacen zvířecí povahou jednoho z partnerů a porušením tabu jejich totemové identity:

- **synovská verze** (mužská endomýthie) – jeden ze synů si přivede domů žabí nevěstu, která se promění v ženu, ale spálením její kůže ji ztratí.
- **snašina verze** (ženská exomýthie) – dceru unese do svého tábora žabí, hadí, dračí či rybí muž a její bratři se vydají ji do světa hledat.
- **porodní verze** (ženská exomýthie) – dcera se vdá do jiného tábora, ale její spolumanželky ji obviňují, že porodila zvířecí mládě.

Animistická namlouvací zkazka – dceru unese do své podsvětní (vodní) říše zemní (vodní) duch a její bratři se vydají ji zachránit.

Dynamistická namlouvací zkazka – dceru unese do svého zámku vodní král ryb, čaroděj nebo černokněžník užívající magických kouzel. Bratři jí musí osvobodit, ale na útěku musí k maskování a skrývání užívat triků černé magie.

Rybářský folklor – s přechodem od nomádského k sedentárnímu rybolovu přecházejí rybáři k trvalejším skalním a jeskynním obydlím; loví antilopy a soby a od neolitu doplňují rybí stravu chovem ovcí, koz a dalších kozorohů vedle zimních jeskynních obydlí staví letní teepee stany na umělých ostrůvcích nebo dřevěných plošinách na sloupech zaražených do jezerního či říčního dna; jejich folklor je plný teskných melancholických žalozpěvných melodií a ság.

Dědická pohádka – tři bratři soupeří, kdo nejlépe ostráží otcův majetek, uhlídá jeho stádo koz a přinese mu zázračné předměty (*Pták Ohnivák*).

Trofejní pohádka – rybáři sní o úlovku ještěra či žraloka a touží zemřít při jejich lovu, aby se po smrti mohli metempsychózou proměnit v jejich podobu.

Rozvažovací pohádka – rybář žalostně medituje čekáním na úlovek a

propouští malé rybky ve víře, že vyrostou a splní mu v budoucnu tři přání.
Dračí pohádka – rybářské kmeny s ještěřními totemy pustoší nájezdy cizí zemědělské osady v maskování za ještěry, obírají je o potraviny a žádají od nich oběti unášením princezen náčelníků; zemědělské kmeny je uctívají jako božstva vod a přinášejí jim oběti svých dcer, aby jejich mnohohlavý drak nezadržoval vláhu deště a netrestal je hrozbou sucha na úrodě obilných plodin.
Kupecký folklor – od nástupu feudálních monarchií rybářské kmeny praktikují nomádský a usedlý rybolov a budují si prosperitu ovládnutím městského trhu; stavějí si honosné paláce s sloupovitými podloubími a krámky na hlavním náměstí; navíc se živí cestováním s podomním obchodem a šíří svůj tovar povozem do sousedních měst; jejich zásluhou naturální směnu feudálních dávek doplňuje a nahrazuje peněžní směna; mimoto se přímořští rybáři stávají mořeplavci a pouštějí se expedicemi do zámořského obchodu se sukny, solí a vzácným kořením; mořeplavectví hojně kombinují s piráctvím a směnárnictvím; jejich výpravný folklor je plný cest a hledání bájných pokladů.
Elegická duchovní epika – na rozdíl od strunných nástrojů pozemkové šlechty rybařské kmeny pěstovaly flétnovou auletiku dechových nástrojů píšťal, rohů a trubek; místo heroické epiky a ság šlechty komponovaly teskné a nostalgické meditativní a didaktické skladby v biblickém elegickém distichu.
Dialogika – dialogizace <i>Minnesangu</i> v timokratické společnosti stavovských sněmů, řádů a cechů rozdělených podle majetkového censu. Rybáři se stávají bohatými kupci a zámožným antickým stavem jezdců (<i>equites</i>). Se zrodem rytířských turnajů, parlamentních rozprav ve sněmu a theologických disputací na církevních synodech vznikají nové dialogické žánry a dialogizuje i se celý kulturní diskurs. Roste obliba hádání, alterkací a estrifů mezi kleriky, kupci a patricijí, v městech se pořádají miráky, na dvorech turnaje, tance a pastorely.
<ul style="list-style-type: none"> • Estrif – milostné namlouvání mezi rytířem či kupcem a dámou. • Hádání – básnická disputace o přednostech mnišského a kupeckého stavu. • Pastorela – milostný dialog namlouvání patricije s fiktivní pastýřkou. • Alegorické spory – snové vize o hádání rytířů, kupců a mnichů. • Mirákl – dramatické představení o zázračných činech světců.
Patricijská kultura – počátkem renesance odumírá hradní kultura šlechtické aristokracie a ujímá se vlády peněžní moc městského kupeckého patriciátu; v antice i renesanci vítězí sloupová architektura paláců rybářských kmenů.
Renesanční novela – romantický milostný příběh zarámčovaný do epického cyklu dekameronu.
<ul style="list-style-type: none"> • Renesanční lyrika – čtená milostná žalostná poezie bez doprovodu loutny. • Idyla – bukolická selanka o životě v krásném přírodním zátiší. • Elegie – místo šlechtické lyriky se strunnými nástroji vítězí auletika a flétnové monodie vyjadřující milostné soužení nostalgickými elegiemi. • Epyllion – malý epický úvar o romantické lásce bájných pastýřů.

<p>Barokní divadelní kultura – s oslabením renesančního absolutismu začíná nový rozkvět salonního dvorského života a představení tragedií, baletů a masek.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Elegie – teskná milostná lyrická vyznání fiktivní platonické milence. • Milostný román tragické vášně – dvorské milostné romance v próze. • Romantická elegická tragikomedie - jímavé příběhy mytických milenců. • Barokní tragédie vášní – drama stoické vzpory titána proti despotovi.
<p>Romantismus – rozpad dialogického diskursu a návrat dramatických forem k romantické epice; dožívání dvorských zábav v salonech.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Romantický román – salonní patricijští hrdinové oblékají dramata citových vášní do měšťanské prózy. • Byronská povídka – titánský hrdina se bouří proti malosti doby.

Tab. 1. *Zrod meditativní elegiky z rybářského folklóru*

(Výtah ze studie Pavla Bělička: *Encyklopedie soustavné literární vědy III. Literární historie*. Praha 2011, pp. 68-71.